

Boekbesprekingen

Berghuis, Corrie K., *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid. Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1965*

Amsterdam: Thela Thesis, 1999, 230 pp.
ISBN 90 5170 495

'Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid' is een verward boek vol tegenstrijdigheden. Wie het gaat lezen om te ervaren hoe, gespeend van ieder mededogen, de Nederlandse regering na de wereldoorlog toelatingsbeleid voerde, komt bedrogen uit. Humanitaire overwegingen speelden vooral ten aanzien van joden en Polen een belangrijke rol. De lezer die het tot bladzijde 239 volhoudt, ziet daar dan ook staan dat de overheid enerzijds redeneerde vanuit de baatzuchtgedachte maar 'anderzijds is zij ontdaan door een mogelijke vervolging, die een vluchten tot gevolg heeft (gehad)'. Het gebruik van het woord 'ontdaan' in twee volkomen tegenstrijdige betekenissen in titel en conclusie, is kenmerkend voor dit boek. Het heeft twee duidelijke gebreken. In de eerste plaats wordt het boek ontsierd door een ongelukkig taalgebruik. Zodra de schrijfster meent mooi te moeten gaan schrijven gaat het mis. De eerste de beste zin is al een schoolvoorbeeld van mooie kromschrijverij en op de eerste bladzijde zijn nog minstens drie zinnen aan te wijzen die taalkundig niet deugen. In de tweede plaats wordt het boek gekenmerkt door het ontbreken van een analytische ordening, voor, of desnoods na, de pre-

sentatie van het materiaal. Het boek is geschreven vanuit het karakteristieke apriori van historici dat als men maar voldoende archieven doorneemt en chronologisch ordent, er vanzelf ook wel een rode draad te voorschijn komt. Nu is het waar dat een theoretisch raamwerk, vooral als dat ook nog ideologische trekken heeft, het zicht op de werkelijkheid soms eerder verduistert dan verheldert. Maar in de chronologie het enige ordenende principe te zien, is toch ook wat naïef. Het boek is daardoor niet altijd gemakkelijk te volgen. Zo wordt op pagina 52 mevrouw Verwey-Jonker een soort 'antisemitisme' in de schoenen geschoven op grond van een tekst waar niets vreemds aan is en waarvan de interpretatie door de auteur mij, na vijf keer lezen, nog steeds niet duidelijk is.

Toch is het boek ondanks deze gebreken in bepaald opzicht de moeite waard. Het bevat een grote hoeveelheid materiaal, dat voordien niet beschikbaar was. Het is moeilijk dat zonder 'presensime' (het beoordelen van het verleden met normen van het heden) te lezen. Voor mensen die na de oorlog geboren zijn, zijn de omstandigheden in de eerste jaren na de oorlog nauwelijks meer voor te stellen. Voedsel, kleding en schoeisel waren zo schaars dat ze streng gedistribueerd moesten worden. Brandstof was er helemaal niet, de scholen werden 's winters gesloten. Tienduizenden mensen bivakkeerden nog jarenlang in noodwoningen en op vertimmerde zolders. De regering van zo'n land reageert natuurlijk anders op de toestroom van vreemdelingen, dan Paars II. En hoe moeilijk hebben Kok en zijn kabinet het al niet om tot

een consistent asielbeleid te komen. Het wordt in dit boek goed duidelijk hoe volkomen improviserend, ad hoc, gefundeerd op veronderstellen en soms zelfs op regelrechte vooroordelen, het beleid tot stand kwam. Ook komt eruit naar voren hoezeer nationaal, maar ook internationaal gezien eigenlijk iedere beleidslijn ontbrak, laat staan dat het duidelijk was hoe die lijn in de praktijk zou moeten worden toegepast. Herhaaldelijk werd tot in de ministerraad aan toe gediscussieerd over futiliteiten, zoals over de toelating van 12 (!) joodse studenten uit een kamp voor displaced persons. Nu moet daarbij wel worden bedacht dat pas in 1951 een internationale volkenrechtelijke definitie van 'vluchteling' werd geformuleerd. Wie zich bezighoudt met migratiegeschiedenis en migratiebeleid vindt in dit boek over belangrijke en minder belangrijke zaken details, die elders niet te vinden zijn. Daarom is het voor de echte geïnteresseerden toch een belangrijk boek, ondanks de gebreken.

J.M.M. van Amersfoort

Koning, R., *Christelijke religie en antisemitisme in Nederland 1990: Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek.*

Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen. Handelsuitgave: Kok te Kampen, 1997, 168 pp.
ISBN 90 22242 9253 0

Dit in 1997 verdedigde proefschrift – waarvan het recensie-exemplaar mij pas later bereikte – maakt deel uit van het onderzoeksprogramma 'Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland' van de vakgroepen sociologie van de

beide katholieke universiteiten. Voor deze studie zijn gegevens gebruikt van een enquête uit 1990.

Zoals gebruikelijk begint ook dit proefschrift met een algemene uiteenzetting over het onderwerp, in dit geval over de relatie tussen Nederlandse katholieken en protestanten enerzijds en joden anderzijds en over eerder verricht empirisch onderzoek over christelijke godsdienst en antisemitisme. Dit eerdere onderzoek blijkt beperkt te zijn, maar laat wel zien dat er een zekere samenhang is tussen christendom en antisemitisme.

Vervolgens wordt nagegaan welke verklaringen er zijn voor deze relatie. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen religieus en seculier antisemitisme, die beide worden opgevat als negatieve vooroordelen over joden en waar tussen een samenhang wordt verondersteld. Wat precies het onderscheid is tussen deze beide vormen van antisemitisme wordt niet helemaal duidelijk, behalve in operationele termen.

Reeds bij de bespreking van het onderzoeksmateriaal – nog vóór er sprake is van toetsing van de theoretische verklaringen – wordt vastgesteld dat er een – weliswaar zwak – verband is tussen kerkgenootschap en antisemitisme. Het blijkt dat leden van een kerkgenootschap (katholieken, hervormden en vooral gereformeerden) meer religieus antisemitisch zijn dan onkerkelijken en de gemiddelde Nederlander. Katholieken zijn daarentegen meer seculier antisemitisch dan hervormden en gereformeerden. Deze verschillen zijn echter relatief klein. Er is daarnaast een zwakke samenhang tussen kerkgang en antisemitisme en een iets sterkere tussen christelijke gelovigheid en antisemitisme.

Toch is de vaststelling dat katholieken meer seculier antisemitisch zijn dan hervormden en

gereformeerden interessant. Het convergeert namelijk met een gegeven uit een ander onderzoek, waarover een van de promotoren (Scheepers) en een lid van de promotiecommissie (Hagendoorn) van dit proefschrift in 1991 rapporteerden (in *Wat is antisemitisme?*). Koning werkt dit echter nauwelijks uit – omdat de verbanden maar zwak zijn?

Wel worden twee alternatieve verklaringen voor antisemitisme ontwikkeld. Namelijk dat 'perspectiefbreedte' ('narrow-minded' versus 'broad-minded') – met als indicatoren lokalisme, normconformisme en autoritarisme – en 'sociale ontredde' (een vertaling van 'anomia') een grondslag kunnen vormen voor antisemitisme. Zij worden dan ook opgenomen in een 'integraal theoretisch verklaringsmodel'. Uit de toetsing van dit model blijkt dat een 'smal perspectief op de werkelijkheid' de doorslag geeft bij het verklaren van antisemitisme en dat sociale ontredde geen rol speelt.

Samenvattend blijkt dat religieus antisemitisme inderdaad voorkomt bij gereformeerden, hervormden en katholieken, maar seculier antisemitisme vooral bij katholieken. Perspectiefbreedte blijkt daarbij echter, direct en indirect (via gelovigheid), de belangrijkste factor te zijn om antisemitisme te verklaren.

Op verschillende plaatsen (onder andere op pp. 71-72, 92 en vooral in het slothoofdstuk) blijkt dat de schrijver toch twijfels heeft over zijn bevindingen. Deze twijfels hebben vooral betrekking op de wijze waarop het verschijnsel antisemitisme – waar zo'n sterk taboe op rust – is gemeten. Hij veronderstelt dat deze wijze van meten leidt tot een onderschatting van het antisemitisme in Nederland. Dit proefschrift roept inderdaad vragen op of survey-onderzoek wel de meest geeignende methode is om de relatie tussen

christelijke godsdienst en antisemitisme te onderzoeken.

J.E. Ellemers

Depaeye, M., m.m.v. Dams, K., De Vroede, M., Eggermont, B., Lauwers, H., Simon, F., Vandenberghe, R. & Verhoeven, J., *Orde in vooruitgang. Alledaags handelen in de Belgische lagere school (1880-1970).*

Leuven, Universitaire Pers Leuven, Studia Paedagogica, 25, 1999, 272 pp.
ISBN 90 6181 978 1

Halverwege de jaren 1970 werd een nieuwe Leuvense reeks boven de doopvont gehouden, 'Studia Paedagogica', een reeks publicaties van aan de Katholieke Universiteit Leuven verbonden pedagogen (proefschriften, bundels, monografieën). Het hele domein van de pedagogische wetenschappen wordt door deze reeks bestreken. Thans, nagenoeg een kwarteeuw na het verschijnen van het eerste boekdeel, is het vijfentwintigste deel van de pers gerold. Het gaat om een historische studie, waarin gepoogd wordt een beeld te schetsen van de evolutie van het klassikale handelen in het basisonderwijs in België.

Het schoolse bestel, zoals wij dit vandaag kennen, kreeg vaste vorm in de negentiende eeuw. De oude school, met haar hoofdelijk onderwijs, ruimde plaats voor een 'welinggerichte' school waarin frontaal, klassikaal en aanschouwelijk werd lesgegeven. Het huisonderwijs (in gegoede kringen) verloor zijn toonaangevende positie. De maatschappelijke verwachtingen ten aanzien van schools onderwijs namen

navenant toe. De formule 'opvoedend onderwijs' die rond 1800 in zwang raakte, bracht dat tot uitdrukking. Niet alleen kennisoverdracht (onderwijs), maar ook persoonsontwikkeling (opvoeding). Die verwachtingen zijn tot op heden blijven voortbestaan.

Vooraf in de tweede helft van de negentiende eeuw, en zeker na de schoolstrijd (1870-80), breidde het lager onderwijs zich stelselmatig uit. De veralgemening van het lager onderwijs (en na de Tweede Wereldoorlog: van het voortgezet onderwijs) lokte een meer gestructureerde interne organisatie van het lager onderwijs uit. Het verblijf in een bepaalde afdeling, graad of klas werd bijvoorbeeld met een onderzoek naar de verworven kennis afgerond. Er vond een graduele verstrakking van klassikaal onderwijs in de richting van graad- of jaarklassen plaats. De klasomvang veranderde, van pakweg 50 tot 60 leerlingen in de jaren 1880, naar nauwelijks de helft daarvan in de jaren 1960. Leerplannen veranderden, en werden steeds gedetailleerder. De omgangsvormen in de klas, die het leerproces moesten reguleren, werden kindgericht. De auteurs van deze studie onderzoeken deze evolutie, maar richten zich vooral op de zucht naar orde en regelmaat, die als een rode draad door de pedagogische praktijkliteratuur loopt. Dat komt ook tot uitdrukking in de titel van dit toegankelijk geschreven boek.

Het boek bevat geen echt longitudinale studie van het klassikale handelen en de interne organisatie van de lagere school tussen 1880 en 1970, zoals de titel doet vermoeden. De auteurs bestuderen drie scharnierperiodes, namelijk de jaren 1880, 1930 en 1960. Bij gebrek aan onmiddellijke registraties van dit vluchtige verleden, zoeken zij een onrechtstreekse toegang tot de pedagogische werkvloer via 'grijze' praktijkliteratuur (pedagogische

periodieken van/voor praktijkmensen, verslagen van pedagogische conferenties). De auteurs trachten via de literaire *mise-en-scène* (of *mise-en-discourse*) van pedagogische idealen naar de veranderende realiteit van de klassikale interactie tussen leerkracht en leerlingen te speuren. Zij besteden, na een voortreffelijk hoofdstuk waarin een overzicht van bestaande theoretische benaderingswijzen wordt gepresenteerd, eerst drie hoofdstukken aan de evolutie van leerplannen en onderwijsdidactiek en vervolgens drie hoofdstukken aan de veranderingen in de opvoedingsrelaties. Daarin wordt de lezer in detail geïnformeerd over de grote stabiliteit van bepaalde gedragspatronen op de lagere school. De teneur is, alle verbale hoogstandjes inzake vernieuwing ten spijt, dat de continuïteit veel opmerkelijker is dan de discontinuïteit. Het gaat volgens de auteurs om verdere verschooling (wat de onderwijsdidactiek betreft) en verdere pedagogisering (wat opvoeding betreft).

De tweesporige structuur van het boek – eerst de geschiedenis van de didactiek, dan die van de pedagogische omgangsvormen – is minder gelukkig. Doordat de auteurs dezelfde logica onderkennen in beide geschiedenissen, is er eerder van herhaling dan van een dubbelportret sprake. Bovendien verdwijnt door deze structuur de samenhang uit beeld tussen die aspecten die voor de vormgeving van het moderne schoolwezen bepalend zijn geweest: de professionalisering van het lerarenberoep, de 'infantilisering' van het kind en de uitbouw van curricula. Het boek zoekt vooral in op de leerkracht en diens handelingsrepertoire, en verliest daardoor (een deel van) de complexiteit van de pedagogische werkvloer uit het oog. Vooral omdat het om 'opvoedend onderwijs' gaat, hadden didactiek (onderwijs) en pedagogiek (opvoeding) meer in hun onder-

linge samenhang bestudeerd kunnen worden. Ook over de ervaringen en gedragingen van de leerlingen valt niets te vernemen. De auteurs schrijven overigens over de 'trucks' die leerkrachten hanteren (pp. 204-205). Bedoeld zijn echter niet vrachtwagens, maar wel handigheidjes. Trucs dus.

De eenzijdige aandacht voor de leerkracht is natuurlijk een gevolg van het bronnenmateriaal waaruit de auteurs hebben geput. Of beter gezegd: het is een gevolg van de beperkingen van het materiaal dat nog beschikbaar is voor historisch onderzoek naar de klasrealiteit. In die zin valt hen dit niet echt te verwijten. Maar daarnaast blijft de indruk overeind dat de auteurs een vrij algemeen en weinig gedifferentieerd beeld schetsen van het handelen van de leerkracht. Er wordt enkel terloops aandacht besteed aan verschillen tussen onderwijs in stedelijke gebieden en op het platteland, tussen meesters en juffrouwen, of aan verschillen inzake vakdidactiek. Er is geen aandacht voor het in het katholieke onderwijs uiterst markante onderscheid tussen religieuzen (priesters, broeders of fraters, zusters) en leken, en de vraag of toewijding dan wel deskundigheid van doorslaggevend pedagogisch belang zijn. Het boek lijkt met andere woorden op de eerste plaats een terreinverkenning, die tot aanvullend en meer fijnmazig vervolgonderzoek aanleiding moet geven. Dat had met meer nadruk vermeld mogen worden.

Verontrustend, tenslotte, is de gretigheid waarmee de auteurs naar eigen werk verwijzen. Zowat eenvijfde van de in de bibliografie opgenomen werken is van eigen hand. De eerste en de laatste verwijzing in het boek gaan naar eigen publicaties! Onderzoek van andere Belgische of Nederlandse onderzoekers komt ternauwernood aan bod. Zelfs op domeinen waarop deze auteurs nauwelijks actief zijn

geweest (bijvoorbeeld verzuiling), wordt volstaan met een verwijzing naar eigen werk. Misschien beschouwen zij de titel van deze studie ook als een typering van hun eigen onderzoeksproject, en is hij daarom, zoals zij schrijven, 'als doordenker bedoeld' (p. 16).

Raf Vanderstraeten

**Tesser, P.T.M., J.G.F. Merens en
C.S. van Praag, *Rapportage
Minderheden 1999***

Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau,
1999, 408 pp.

ISBN 90-5749-136-2

In 1993 begon het S.C.P. met een serie rapporten over de immigranten in Nederland, de Rapportage Minderheden. Elk jaar verscheen sindsdien een gedegen verslag van de stand van zaken. In de oneven jaren werd een algemeen overzicht gegeven, terwijl in de even jaren een specifiek aspect werd behandeld. De Rapportage Minderheden 1999, bevat dus weer een algemeen overzicht. Helaas zal dit deel ook het laatste deel zijn van deze serie. Minister van Boxtel heeft besloten zijn managementkwaliteiten te tonen en een geheel andere opzet verordonneerd. Tot verbetering zal dat wel niet leiden, maar laten we hopen dat de kwaliteit van de verslaggeving er ook niet op achteruit gaat. Want deze rapporten bieden alles wat men van overheidsrapporten mag verwachten. Ze bevatten derhalve geen fundamentele kritische evaluatie van het overheidsbeleid, dat is als algemeen raamwerk een gegeven. Maar de rapporten bieden wel een kritische blik voor zover dat binnen dat raamwerk past. Zo wordt het zoeklicht toch regel-

matig gericht op interne consistenties en al te grote pretenties.

De huidige rapportage besteedt vooral aandacht aan de algemene ontwikkelingen in de positie van de minderheden op de gebieden onderwijs en arbeid. Anders dan de ophef over het 'multiculturele drama' zou doen vermoeden, gaat het met de tweede generatie immigranten op deze terreinen heel behoorlijk. Op de arbeidsmarkt speelt daarbij de gunstige conjunctuur uiteraard een rol. Er zijn vanzelfsprekend ook een paar punten waar het minder goed gaat. Zo zijn er onder de Antillianen en Turken veel te veel jonge mannen, die de school zonder enig diploma verlaten. Maar over het algemeen heeft men de aansluiting bij het onderwijs gevonden. Uiteraard ligt het gemiddelde eindniveau nog lager dan het gemiddelde Nederlandse, maar wie had bij zo recente immigrantengroepen ook anders verwacht? Vanwaar dan toch de grote commotie? Het rapport gaat daar uiteraard niet over, want het was juist één van de aanleidingen tot de commotie. Maar wie het rapport gelezen heeft kan daar toch wel een antwoord op geven.

In de eerste plaats is het in de Nederlandse verzorgingsstaat zo, dat de overheid een allesbeslissende rol wordt toegekend. Integratieprocessen zijn echter lange-termijnprocessen, waar beleidsmaatregelen maar een beperkte invloed op hebben.

In de tweede plaats wordt het beeld sterk verrekend door de voortdurend doorgaande immigratie. De verse instroom van 'onderop' zorgt uiteraard voor blijvende problemen bij het onderwijs, omdat aan de 'zij-instromers' nu eenmaal niet veel eer te behalen is. Het is daarom verdienstelijk van dit rapport, dat het laat zien, dat de tweede generatie een veel positiever beeld te zien geeft dan de allochtone jongeren in hun geheel.

In de derde plaats speelt het algemene vertoog een rol waarbinnen het Nederlandse minderhedenbeleid tot stand gekomen is. Nederland heeft zich eigenlijk nooit verzoend met de gedachte dat het een immigratieland is. Weliswaar gaf de Minderhedennota van 1983 voor het eerst toe dat er immigranten waren in Nederland, maar dat werd toch gezien als een (betreurenswaardig, maar onontkoombaar) gevolg van het werven van arbeidskrachten in het verleden. Deze immigranten moesten nu maar zo snel mogelijk worden geïntegreerd, ongeveer zoals de Indische Nederlanders na 1950. Maar daarmee zou het probleem ook zijn opgelost. Zover is het echter nog steeds niet en zover komt het ook niet. De integratie van immigranten is een permanent gegeven in een immigratieland. Dat is Nederland al zo'n veertig jaar en zal het ook de komende decennia blijven. Pas als dit uitgangspunt aanvaard is, is een zinvolle discussie over de rol van de overheid in dit proces mogelijk.

J.M.M. van Amersfoort

Wijs-Mulkens, E. de, *Wonen op stand. Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*

Amsterdam: Het Spinhuis, 1999, 316 pp.
(tevens dissertatie UvA)
ISBN 90 5589 158 4

Met 'Wonen op Stand' heeft Elleke de Wijs-Mulkens een spraakmakend boek geschreven. Ze heeft er de media ruimschoots mee gehaald, onder andere met een groot interview in de zaterdagbijlage van *Het Parool*. Dat is niet zo verbazend. Het boek is begrijpelijk en

bijna literair geschreven, en schitterend vormgegeven met veel foto's. Maar bovenal, het behandelt een intrigerend onderwerp met een hoog *Glamourland*-gehalte: de woon- en leefstijlen van de elite. De centrale vraag in het boek is 'hoe verschillende woonmilieus en hun woonlandschappen te verbinden zijn met bepaalde typen sociale status en met bepaalde leefstijlen' (p. 10). Daarbij baseert De Wijs-Mulkens zich voor de leefstijlen op Bourdieu en voor de classificatie van landschappen onder andere op de stedenbouwkundige Françoise Choay.

Het empirische gedeelte van het boek bestaat uit twee onderdelen. Het eerste (beschreven in hoofdstuk 4) is een analyse van bestanden van woonadressen van enkele beroepsgroepen uit de culturele elite (beoefenaars van kunstenberoepen: 565 literatoren en 500 beeldend kunstenaars; hoogleraren, N = 2046; leden van de rechterlijke macht, N = 1302) en de economische elite (topbestuurders van grote bedrijven, N = 548; registeraccountants, N = 501). Met deze adressenbestanden onderzoekt De Wijs-Mulkens in welke gemeenten, maar ook in welke buurten binnen de grote steden, de leden van deze beroepsgroepen wonen. Dat levert interessant materiaal op. Zo woont van de kunstenaars maar liefst 44% in Amsterdam. Ook onder hoogleraren is Amsterdam favoriet, maar dan met 9%. De leden van de rechterlijke macht wonen vooral in Den Haag (8%), terwijl de topbestuurders vooral te vinden zijn in de 'oude rijke suburbs' Wassenaar (6%) en Bloemendaal (4%). Pas daarna volgen de drie grootste steden, daarna plaatsen als De Bilt, Blaricum, Bussum, Hilversum en Laren. Binnen de grote steden valt vooral de concentratie op van de elite in 'topbuurten': in Amsterdam woont daar een derde van de in Amsterdam woonachtige elite tegenover 5%

van de totale bevolking, in Den Haag 50% van de elite tegenover 10% van de bevolking. Vervolgens zijn uit dit woonadressenbestand 234 respondenten ondervraagd, afkomstig uit woonmilieus die uit de eerste analyse als favoriet naar voren waren gekomen: 'top-1'-stadsbuurten, 'top-2'-stadsbuurten, groeigemeenten, oude rijke suburbs en dorpen. Deze bewoners zijn verdeeld over vier beroepen: literatoren, hoogleraren, leden van raden van bestuur en registeraccountants. Uit tabel 5.01 blijkt dat er ook nog moeite is gedaan om de respondenten uit de verschillende beroepen enigszins te verdelen over de woonmilieus. Zo zijn er ondanks de verschillen in woonplaatsen toch in drie van de vier beroepsgroepen een aardig aantal respondenten gevonden in de oude rijke suburbs. Alleen bij de literatoren is dit niet gelukt; blijkbaar zijn die daar nauwelijks te vinden. Ondanks deze steekproefopzet zijn de aantallen respondenten per combinatie van woonmilieu en beroep helaas niet erg groot. Maar ergerlijker is dat van de, naar ik aanneem bewust gekozen, steekproefstructuur op geen enkele wijze gebruik wordt gemaakt: de analyses zijn zonder uitzondering bivariaat. Vele relevante leefstijl-, woonstijl- en achtergrondvariabelen worden in verband gebracht met de beroepsgroep van de respondent en evenzovele met het woonmilieu waar de respondent woont, maar geen enkele wordt in verband gebracht met beide tegelijk! Hiermee vervalt voor de lezer elke mogelijkheid om te beoordelen waar de verschillen tussen beroepsgroepen en tussen woonmilieus hem nu in zitten. Is het wonen in een rijke oude suburb werkelijk een leefstijluiting van de economische elite? Of wil iedereen daar wel wonen en bepaalt het inkomen of dat ook lukt? En welke invloed heeft trouwens de werkplek van de respondent?

Het ontbreken van verder uitsplitsingen in de analyses zou nog niet zo ernstig zijn geweest, als De Wijs-Mulkens de beperkingen van haar analyses duidelijk had aangegeven. Ze had kunnen toegeven dat alternatieve interpretaties mogelijk zijn. Dat haar analyses weliswaar aanwijzingen geven in de richting die ze met haar interpretaties inslaat, maar dat verder onderzoek, met een grotere steekproef, noodzakelijk is om te kunnen vaststellen of haar beweringen houdbaar zijn. Dat doet ze echter niet. Daardoor krijg ik als lezer de indruk dat ik een kant word uitgeduwd waar ik misschien wel helemaal niet heen wil. Daarvan gaan mijn haren recht overeind staan.

Nog wel meer in het boek veroorzaakt dat haren-overeind-effect. Zo staan er nogal wat niet-onderbouwde (en vaak dubieuze) beweringen in. Dat begint al met de eerste zin van de inleiding. Daar beweert De Wijs-Mulkens: 'Een populair denkbeeld in de planologie is dat de algemeen toenemende welvaart ertoe zal leiden dat iedereen zijn droom zal kunnen verwezenlijken: een vrijstaand huis met een

tuin en een auto ervoor plus de vrijheid om het ontwerp van dat huis zelf te bepalen.' O ja? Welke planoloog heeft dat dan beweerd, en onder welke planologen is dit denkbeeld populair? Een andere vervelende neiging van De Wijs-Mulkens is het diskwalificeren van het onderzoek van anderen. Op pagina 4 doet zij dit met het woonwensen-onderzoek van het OTB, op pagina 228 met onderzoek van collega-geografen Dijkstra en anderen, en op pagina 49 met een hele stroming in de hedendaagse empirische sociologie.

Kortom, ik heb bij dit boek gemengde gevoelens. Enerzijds is het beslist interessant, meeslepend zelfs, bevat het creatieve ideeën en stof tot nadenken. Anderzijds heeft het als wetenschappelijk werk flinke tekortkomingen.

Clara H. Mulder